

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-52>

УДК 581.9

Крецул Н.І., Ярова О.А.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

РАРИТЕТНА КОМПОНЕНТА УРБАНОФЛОРИ ПЕРЕЯСЛАВА

Анотація. У статті наведено дані щодо сучасного стану раритетної компоненти урбанofлори Переяслава. Флора міста стає найголовнішою в оточенні людини і тому вимагає спеціального дослідження та встановлення шляхів відновлення природного біологічного різноманіття, зокрема, збереження фрагментів природної флори та рослинності на території міста. Встановлено, що рідкісні судинні рослини охоплюють 3,5% всього флористичного складу природної фракції міської флори. В результаті інвентаризації флори виявлено 34 рідкісних видів рослин, що знаходяться під охороною: з них 10 занесені до Червоної книги України (2009), 4 – до Конвенції СІТЕS, 2 – Бернської Конвенції, 1 – до Європейського Червоного списку, 23 включені до регіонального списку Київської області. Подано коротку характеристику видів та їх місцезнаходження.

Ключові слова: флора міста, рідкісні види, созологічний аналіз, Переяслав, фітоценотична структура.

Kretsul Natalia, Yarova Olesya
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

RARE COMPETENT OF THE URBAN FLORA OF PEREIASLAV

Summary. The article presents data on the current state of the rare component of the urban flora of Pereiaslav. Urbanization is one of the most powerful factors of anthropogenic impact on nature, which causes radical changes in the species composition, structure, evolutionary development of flora and fauna on the territory of settlements and their environs. The flora of the city becomes the most important in the environment of the person and therefore requires special research and establishment of ways to restore the natural biological diversity, in particular, the conservation of fragments of natural flora and vegetation in the city. One of the important tasks of biodiversity conservation is the study of the location and protection of the most vulnerable species – rare, relict species listed on various levels. In addition to the presence of well-preserved fragments of natural vegetation, the unique character of Pereiaslav also lies in its geographical location. The city is located on the terrace of the middle reaches of the Dnieper River, through which passes the Dnieper meridional eco-corridor, which provides for the resettlement of plants in different zones. Given that the left-bank part of the Middle Dnieper is characterized by extremely transformed vegetation cover, every area of natural vegetation in this territory, including the territories of cities where the enclaves of natural vegetation have been preserved, which is, in particular, the studied city, should be considered as a zone of potential re-naturalization. It is established that the flora of Pereiaslav and its surroundings has 968 species of vascular plants, 66 species of mosses, 28 species of lichens and 146 species of algae. It is established that rare vascular plants cover 3.5% of the total floral composition of the natural fraction of urban flora. Inventory of flora reveals 34 rare protected plant species: 10 of which are listed in the Red Book of Ukraine (2009), 4 of them are listed in the Convention for International Trade with Endangered Species (CITES), 2 of them are listed in the Berne Convention, 1 of them are listed in the European Red List, 23 of them are included in the regional list Kyiv region. A brief description of the species and their location is given.

Keywords: urban flora, rare species of plants, sosological analysis, Pereyaslav, phytocenotic structure.

Постановка проблеми. У зв'язку з посиленою дією антропогенних чинників на оточуюче середовище актуальною стає проблема збереження флористичного різноманіття на урбанізованих територіях. На даний час питання охорони видів рослин і рослинних угруповань у містах не розроблене, а практичні заходи є не дієвими. У зв'язку з цим, актуальним завданням, яке необхідно вирішувати на урбанізованих територіях – використання якісно нового підходу, пов'язаного з виявленням та розробкою ефективних заходів охорони цінних біотопів із рідкісними видами рослин та рослинних угруповань. Для цього необхідно провести перш за все повну інвентаризацію таких біотопів, створити їх кадастр, розробити наукові основи охорони видів рослин у містах. На першому етапі їх збереження та охорони слід використати загальноприйнятні заходи, відповідні до чинного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна Переяславщина знаходиться на граничній смузі зон Лісостепу та Степу, з рівнинами, луками, невисокими пагорбами, лісами та гая-

ми. Тут повільно несуть свої води річки Трубіж, Карань, Альта, Броварка – колись повноводні і навіть судноплавні. Усе це зумовило існування багатой та різноманітної флори Переяславщини, дослідженням якої займалися відомі учені-ботаніки ХІХ–ХХ ст. На Переяславщині працювали такі знані дослідники флори як О. Рогович, Й. Пачоський, В. Монтрезор, А. Краснов, М. Монтеверде, Ю. Клепов, М. Дубовик, С. Іллічевський, М. Бортняк, В. Чопик, Ю. Войтюк та інші [5; 6].

Сучасні дослідження урбанofлори м. Переяслав та його околиць розпочалися у 2002 р. науковцями та студентами ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” спільно з співробітниками Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України під час навчально-польових практик.

Пізніше було підготовлено та видано навчально-методичне видання «Переяслав-Хмельницький. Природа: рослинний світ. Критичний інвентаризаційний анований конспект флори, рослинності, мохоподібних, лишайників, водо-

ростей. У названій роботі список рослин міста та околиць налічує 968 видів судинних рослин, 66 видів мохоподібних, 28 видів лишайників та 146 видів водоростей [8].

Разом з тим, питання вивчення раритетної компоненти урбанofлори Переяслава залишилось поза увагою дослідників.

Мета та задачі дослідження. Одним з важливих завдань збереження біорізноманіття є дослідження місцезнаходження та охорона найбільш вразливих видів – рідкісних, реліктових, занесених до червоних списків різних рівнів. Крім практичних заходів по збереженню рідкісних видів рослин і рослинних угруповань необхідно проводити вивчення особливостей їх біології, екологічної пластичності в умовах міст, способів адаптації до екстремальних умов тощо, що дасть цінний матеріал для розроблення наукових основ їх збереження.

Матеріали та методи дослідження. Об'єктом спеціального дослідження є рідкісна складова міської флори Переяслава. Польові дослідження проводилися з 2015 по 2019 роки в адміністративних межах міста та його околиць. Були використані детально-маршрутні та напівстаціонарні методи, що охоплювали всі зони та екотопи. При вивченні флори були використані загально визнані методи флористичного аналізу. Созологічна характеристика видів представлена відповідно до Червоної книги України (2009) та офіційних списків регіональних рідкісних рослин адміністративних територій України. Оцінка рідкісних видів проведена на основі їх комплексної созологічної характеристики.

Виклад основного матеріалу Місто Переяслав – районний центр, за чисельністю населення невелике місто (30 тис. населення), за характером функцій належить до неекономічних, за народногосподарським профілем – до культурних центрів із розвинутим сільськогосподарським напрямком виробництва та мало розвинутою промисловістю, що й відобразилось на стані його рослинного покриву.

Переяслав є одним з найдавніших міст України. Його було засновано великим київським князем Володимиром Святославичем у кінці X ст. на броді через р. Трубіж для захисту південно-східних кордонів Русі. Починаючи з XI ст. Переяслав відігравав важливу роль в історії Руської держави, ставши третім за значенням містом Русі після Києва та Чернігова [1].

За фізико-географічним районуванням м. Переяслав з околицями входить до Лівобережно-Дніпровської лісостепової провінції Лісостепової зони й займає частково Процівсько-Ліплявський, Бориспільсько-Баришівський та Золотонісько-Чорнобаївський райони Північно-Дніпровської терасової низовинної області. Переяслав знаходиться на північно-східному схилі Українського кристалічного фундаменту [3].

Особливий вплив на формування мікроклімату Переяславщини має водна поверхня Канівського моря. Починаючи з другої половини літа і восени, над водоймою утворюються густі стійкі тумани. Останнім часом, досить часто на прилеглих ділянках суходолу відбувається посилення вітрів до ураганних, випадання сильних дощів та граду. Тобто, мікрокліматичні відмінності

в межах Переяславщини залежать не тільки від природних умов, але й від господарської діяльності людини.

Унікальність Переяслава, крім наявності добре збережених фрагментів природної рослинності, полягає також в його географічному розташуванні. Місто розміщене на терасі середньої течії Дніпра, через територію якого проходить Дніпровський меридіональний екокоридор, що забезпечує розселення рослин різних зон і є найважливішим трансконтинентальним міграційним шляхом птахів. Враховуючи те, що лівобережна частина Середнього Придніпров'я характеризується надзвичайно трансформованим рослинним покривом, кожна ділянка природної рослинності на цій території, включаючи і території міст, де збереглися анклав природної рослинності, яким є, зокрема, досліджуване місто, повинна розглядатися як зона потенційної ренатуралізації ландшафту [8].

До урбанзони віднесено Старе місто (історичний центр) та Нове місто (забудова XIX–XX), які характеризуються більш або менш компактною забудовою з синантропною та фрагментами природної рослинності по берегах р. Альта. До внутрішньої субурбанзони віднесено частину приватного сектору мікрорайону Підварки, а також азональні включення лучної, лісової, прибережно-водної та водної рослинності в долині р. Трубіж, а до зовнішньої – решта частини мікрорайону Підварки, у тому числі Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, мікрорайони Борисівка, Солонці, Карань.

Згідно з попередніми даними, спонтанна флора Переяслава та його околиць нараховує 968 видів судинних рослин, 66 видів мохів, 28 видів лишайників і 146 видів водоростей [8].

Під час вивчення флори міста та його околиць нами у складі фрагментів природного рослинного покриву, що збереглися тут, виявлені 34 види рослин, які занесені до созологічних списків різного рівня, зокрема: чотири види занесені до Конвенції CITES, два – до Бернської Конвенції, один – до Європейського Червоного списку, десять (разом з попередніми) занесені до Червоної книги України (2009), 23 включені до регіонального списку Київської області.

Наводимо перелік раритетних видів та коротку характеристику їх оселищ.

Adonis vernalis L. – горицвіт весняний, нещільні популяції трапляються на остепненому схилі «Змієвих валів» (комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Дніпрово-Янєнківський вал») та Канівського водосховища неподалік міста в лучностепових угрупованнях. Занесений до Червоної книги України зі статусом «неоцінений». Включений також до Додатку конвенції CITES [2].

Astragalus dasyanthus Pall. – астрагал шерстистоквітковий, поодинокі рослини на остепненому схилі біля Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у складі лучно-степових, степових та петрофітно-степових угруповань. Занесений до Червоної книги України зі статусом «вразливий», Червоного списку МСОП та Європейського червоного списку (категорія I) [4].

Iris hungarica Waldst. et Kit. – півники угорські, зростає за межами міста на узліссях та у дубово-сосновому лісі, утворюючи місцями чисельні популяції, а також в присадибних ділянках. Занесений до Додатку I Бернської конвенції.

Dactylorhiza fuchsii (Druce) Soó – пальчатокорінник Фукса, відмічений на луках в межах міста неподалік Музею. Занесений до Червоної книги України зі статусом «неоцінений». Включений до Додатку конвенції CITES.

Listera ovata (L.) R.Br. – зозулині слъози яйцевидні, зростає на луках в мікрорайонах Комуна та Підварки. Занесений до Червоної книги України зі статусом «неоцінений». Включений до Додатку II конвенції CITES [9].

Neottia nidus-avis (L.) Rich. – гніздівка звичайна, відмічена в околицях мікрорайону Карань, в лісі. Занесений до Червоної книги України зі статусом «неоцінений». Включений до Додатку II конвенції CITES.

Pulsatilla pratensis (L.) Mill. (incl. *P. bohemica* (Skalická) Tzvelev) – сон богемський (сон чорніючий), вид відмічений за межами міста, де трапляється у складі угруповань соснових та дубово-соснових лісів. Занесений до Червоної книги України зі статусом «неоцінений», де включений до складу видового комплексу *P. pratensis* (L.) Mill. s. l.

Salvinia natans (L.) All. – сальвінія плаваюча, представлена невеликими групами особин вздовж берега Канівського водосховища. Вид занесений до Додатку I Бернської конвенції та до Червоної книги України зі статусом «неоцінений» [2; 9].

Stipa borysthenica Klokov ex Prokud – ковила дніпровська, відмічено в околицях міста на остепненому схилі поблизу Дніпра, де популяція виду сформована окремими куртинами. Занесений до Червоної книги України зі статусом «вразливий».

Stipa capillata L. – ковила волосиста, тирса, виявлено місцезростання у місті та в його околицях на остепненому схилі поблизу Дніпра. Досить чисельні популяції виду є в урочищі “Змієві вали”, формує лучностепові фітоценози. Занесений до Червоної книги України зі статусом «неоцінений» [10].

Trapa natans L. – водяний горіх плаваючий, вид нами відмічений на мілководдях (50–100 см) Канівського водосховища. Занесений до Червоної книги України зі статусом «неоцінений» [9].

Список 23 видів, які потребують охорони на регіональному рівні, складено на основі Офіційного переліку регіонально-рідкісних рослин адміністративних територій України [7]. Перерахуємо деякі з них: *Anemone sylvestris* L., *Cerasus fruticosa* (Pall.) Woron., *Juniperus communis* L., *Lemna gibba* L., *Nymphaea alba* L., *Scilla bifolia* L., *Potentilla alba* L., *Geranium phaeum* L., *Crataegus lipskyi* Klokov та інші.

Висновки. Флора міста стає найголовнішою в оточенні людини і тому вимагає спеціального дослідження та встановлення шляхів відновлення природного біологічного різноманіття, зокрема, збереження фрагментів природної флори та рослинності на території міста.

Наведені відомості про місцезнаходження раритетних видів судинних рослин, які занесені до созологічних списків різного рівня суттєво доповнюють загальну картину поширення рідкісних видів флори України та є показником созологічної цінності м. Переяслава, що свідчить про унікальність цієї території для лівобережної частини Лісостепу. Поглиблене созологічне вивчення території міста дозволило виявити кілька невеличких ділянок природної рослинності різного ступеня порушеності, що є осередками збереження і розселення видів природної флори, та на яких можна створити рослинні резервати.

Список літератури:

1. Бортняк М.М. Матеріали до флори Київської області. *Укр. ботан. журн.* 1975. Т. 32, № 4. С. 445–448.
2. Вініченко Т.С. Рослини України під охороною Бернської конвенції. Київ : Хімджест, 2006. 176 с.
3. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій. *Укр. ботан. журн.* 2003. Т. 60, № 1. С. 6–17.
4. Европейський Червоний список живих тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у всьому світі. Нью-Йорк : ООН, 1992. 167 с.
5. Клепов Ю.Д., Дубовик М.В. Ботанічна екскурсія до колишнього Переяславського повіту Полтавщини. *Укр. ботан. журн.* 1926. Кн. 3. С. 44–45.
6. Крецул О.А. Рідкісні види флори Національного природного парку «Білоозерський». *Укр. ботан. журн.* 2011. Т. 68, № 2. С. 212–215.
7. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: Т.Л. Андриєнко, М.М. Перегрим. Київ : Альтерпрес, 2012. С. 53–59.
8. Переяслав-Хмельницький. Природа: рослинний світ (критичний інвентаризаційний анований конспект флори та рослинності : судинні рослини, мохоподібні, лишайники, водорості) / за ред. В.П. Коцура, В.М. Джурана, М.М. Федорончука, М.В. Шеври. Корсунь-Шевченківський : ФОП Майдаченко І.С., 2010. 163 с.
9. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.
10. Ярова О.А., Устименко П.М., Федорончук М.М. Раритетне фіторізноманіття Національного природного парку «Білоозерський»: сучасний стан та аналіз. *Чорномор. ботан. журн.* 2012. Т. 8, № 3. С. 335–341.

References:

1. Andriienko, T.L., & Perehrym, M.M. (ed.) (2012). *Ofitsiini pereliki rehionalno ridkisnykh roslin administratyvnykh terytorii Ukrainy (dovidkove vydannia)* [Official lists of regionally rare plants of the administrative territories of Ukraine]. Kyiv: Alterpres, pp. 53–59.
2. Bortniak, M.M. (1975). Materials do flory Kyivskoi oblasti [Materials to the flora of the Kiev region]. *Ukr. botan. zhurn.*, no. 32(4), pp. 445–448.
3. Didukh, Ya.P. (ed.) (2009). *Chervona knyha Ukrainy. Roslynni svit* [The red book of Ukraine. The plant world]. Hlobalkonsaltingh, 900 p.
4. Didukh, Ya.P., & Sheliah-Sosonko, Yu.R. (2003). Neobotanichne raionuvannia Ukrainy ta sumizhnykh terytorii [Geobotanical zoning of Ukraine and adjacent territories]. *Ukr. botan. zhurn.*, no. 60(1), pp. 6–17.

5. Evropeyskyi Krasnyi spysok zhyvotnykh y rastenyi, nakhodiashchykhsia pod uhrozoi yscheznovenia vo vsemyrnom mashtabe (1992). [European Red list of animals and plants under threat of extinction worldwide]. Niu-Iork: OON, 167 p.
6. Kleopov, Yu.D, & Dubovyk, M.V. (1926). Botanichna ekskursiia do kolyshnoho Pereiaslavskoho povitu Poltavshchyny [Botanical excursion to the former Pereiaslav district, Poltava]. *Ukr. botan. zhurn.*, no. 3, pp. 44–45.
7. Kotsur, V.P., Dzhuran, V.M., Fedoronchuk, M.M., & Shevera, M.V. (ed.) (2010). *Pereiaslav-Khmelnyskyi. Pryroda: roslynni svit (krytychni inventaryzatsiini anotovanyi konspekt flory ta roslynosti: sudynni roslyny, mokhopodibni, lyshainyky, vodorosti)* [Pereiaslav-Khmelnitsky. Nature: flora (critical inventory annotated abstract of flora and vegetation: vascular plants, bryophytes, lichens, algae)]. Korsun-Shevchenkivskyi: FOP Maidachenko I.S.
8. Kretsul, O.A. (2011). Ridkisi vydy flory Natsionalnoho pryrodnoho parku «Biloozerskyi» [Rare species of flora of the National nature Park "Biloozerskyi"]. *Ukr. botan. zhurn.*, no. 68(2), pp. 212–215.
9. Vinichenko, T.S. (2006). *Roslyny Ukrainy pid okhoroniui Bernskoi konventsii* [Plants of Ukraine under protection of Bern Convention]. Khimdzhest, 176 p.
10. Yarova, O.A., Ustymenko, P.M., & Fedoronchuk, M.M. (2012). Rarytetne fitoriznomanittia Natsionalnoho pryrodnoho parku «Biloozerskyi»: suchasnyi stan ta analiz [The rarity of featuresmobile of Biloozersky National Park: current status and analysis]. *Chornomor. botan. zhurn.*, no. 8(3), pp. 335–341.